

संस्कृत शिद्धा

श्रीअरिवम् बूजविहारी शर्मा

संस्कृत शिक्षा

सम्पादक :—

श्रीअरिवम् ब्रजविहारी शर्मा

काव्यब्याकरण स्मृति तीर्थः

गोल्ड म्याहालिष्ट

अध्यक्षः इम्फाल टोस (गभरमिरट)

प्राप्तिस्थानम्

धोः केः ष्टोर

दुक सेलरस एण्ड पब्लिसरस

इम्फाल ।

प्रकाशकः

जो: के: टोर

बुक सेलरस एण्ड पब्लिशरस

इम्फाल ।

१९६८ ख्रिष्टाब्दः

प्रथम संस्करणम्

पुस्तकसंख्या ११००

मुद्रणालयः मणिपुर गीता प्रेस, शिजमै, इम्फाल ।

भूमिका

स्वदेशीय सुधिवर्गान् प्रति सविनयं निवेदयामि यत् मणिपुरीयाणां उच्चविद्यालयीयसप्तमकक्षीयसंस्कृतविद्यार्थिनां संस्कृतपठने सौकर्याय संस्कृतानुरागिना माननीय श्रीतेलेम् आवीर सिंहेन भद्रमहोदयेन प्रोत्साहितेन मूढेनापि मया नाम्ना "संस्कृत शिक्षा" पुस्तिकैका संकलिता ।

अस्याः पठनं पाठनं वा यदि कृपया स्यात् तर्हि मम परिश्रमस्य सफलता भवेत् । अत्र यः कोऽपि दोषः दृश्यते तं सानुकम्पा भवन्तो ज्ञापयन्तु इति शम् ।

आश्रयः

श्रीअरिवम् बूजविहारी शर्मा

सूचिपत्रम्

विषयः—		पृष्ठा
१। देवनागर-वर्ण परिचये स्वरवर्णः	—	i
२। ह्रस्व स्वराः	—	ii
३। व्यञ्जनवर्णाः	—	ii-v
४। स्वरवर्णानां प्रयोगे आकारः	—	v
५। स्वरसंयोगे आकाराः	--	v
६। संयुक्तवर्णाः	—	vi-vii
७। विविधव्यञ्जनसंयोगाः	—	viii
८। संख्या	—	ix
९। बाहः (प्रश्नः)	—	x-xi
१०। उ९पा (किं यतां संयुक्तवर्णानां आकृति प्रदर्शनम्)		xi
११। पुल्लिङ्ग विशेष्यपदानि	—	xii-xiii
१२। स्त्रीलिङ्ग "	—	"
१३। क्लीवलिङ्ग "	—	"
१४। विशेष्य-विशेषणप्रयोगः	—	१
१५। कर्तृवाच्ये लट्-प्रयोगः	—	३
१६। कर्म पदप्रयोगः	—	४
१७। कर्तृवाच्ये लोट् "	—	६
१८। कर्तृवाच्ये लङ् प्रयोगः	—	८

विषय :—		पृष्ठा
१६। कर्तृवाच्ये विधिलिङ् प्रयोगः	—	६
२०। कर्तावाच्ये कृद् प्रयोगः	—	११
२१। तुमुन् प्रत्यय ”	—	१३
२२। कर्मवाच्य प्रयोगः	—	१४
२३। भाववाच्य प्रयोगः	—	१५
२४। तव्यानीय प्रभृतीनां लडाहरणाणि	—	१६
२५। प्रथमा विभक्ति प्रयोगः	—	१७
२६। द्वितीया ” ”	—	१८
२७। तृतीया ” ”	—	१८
२८। चतुर्थी ” ”	—	१९
२९। पञ्चमी ” ”	—	२०
३०। षष्ठी ” ”	—	२१
३१। सप्तमी ” ”	—	२२
३२। विद्यार्थिनां प्रतिउपदेशः	—	२४
३३। सदाचारः	—	२५
३४। प्रभातसमयः	—	२५
६५। सन्ध्यासमयः	—	२६
३६। वसन्तः	—	२७
३७। ग्रीष्मः	—	२७
३८। वर्षाः	—	२८
३९। शरत्	—	२८

४० ।	हेमन्तः	—	२६
४१ ।	शीतः	—	२६
४२ ।	विद्या	—	३१
४३ ।	धर्मः	—	३२
४४ ।	भालस्यम्	—	३२
४५ ।	क्रोधः	—	३३
४६ ।	वानरसूचीमुखकथा	—	३४
४७ ।	ब्राह्मण धूर्तकथा	—	३५
४८ ।	वकनकुलकथा	—	३७
४९ ।	एकोदर पृथग्गीव भारण्ड पत्तिकथा	—	३९
५० ।	कच्छपह सकथा	—	४१
५१ ।	नीति पाठः	—	४३

संस्कृत शिद्धा

प्रथम-भागः

देवनागर-वर्णपरिचयः

देवनागर-वर्ण-परिचय

(Devanagari characters)

संस्कृत-वर्णमाला

संस्कृत वर्णमाला

(Sanskrit Alphabet)

स्वरवर्णाः (Vowels)

अक्षरवर्ण

अ	आ	इ	ई	उ	ऊ
ब	बा	इ	ई	ऊ	उ
क	कृ	लृ	[लृ]	ए	ऐ
ख	खृ	ॐ	[ॐ]	ॐ	ॐ
		ओ	औ		
		ॐ	ॐ		

ह्रस्वाः स्वरः (Short vowels)

ह्रस्व स्वर

अ इ उ ऋ ॠ

दीर्घाः स्वरः (Long vowels)

दीर्घ स्वर

आ ई ऊ ऋ [ॠ] ए ऐ ओ औ

द्रष्टव्यः—अ, आ, इ, ई, उ, ऊ, ऋ, ॠ, [ॠ]—
स्वरवर्गानिः असिबु “समाधीकर” कोइ ; अमसुं—ए, ऐ, ओ, औ—
स्वरवर्गानिः असिगी मसिं “समाधीकर” कोइ ।

व्यञ्जनवर्णाः (Consonants)

व्यञ्जनवर्ण

स्पर्शवर्णाः (Mutes or Contact letters)

स्पर्शवर्ण

कण्ठवर्णाः (Gutturals)

कवर्ण—कण्ठवर्ण

क	ख	ग	घ	ङ
क	ख	ग	घ	ङ

(iii)

চবর্গ: (Palatals)

চবর্গ—ভাষ্যবর্গ

চ্
চ

ছ্
ছ

জ্
জ

ঝ্
ঝ

ঞ্
ঞ

টবর্গ: (Cerebrals or Linguals)

টবর্গ—মূর্ছিতবর্গ

ট্
ট

ঠ্
ঠ

ড্
ড

ঢ্
ঢ

ণ্
ণ

তবর্গ: (Dentals)

তবর্গ—দন্ত্যবর্গ

ত্
ত

থ্
থ

দ্
দ

ধ্
ধ

ন্
ন

(iv)

ପଦ୍ୟଗଂ : (Labials)

ପବର୍ଗ—ଓଠିଆବର୍ଗ

ପ୍ ଫ୍ ବ୍ ଭ୍ ମ୍
ପ ଫ ବ ଭ ମ

ଅନ୍ତଃସ୍ଵଦ୍ୟାଣୀ : (Semi-vowels or Intermediates)

ଅନ୍ତଃସ୍ଵବର୍ଗ

ୟ୍ ଋ୍ ଌ୍ ୠ୍
ୟ ଋ ଌ ୠ

ଓଠିଆବର୍ଗ : (Spirants)

ଓଠିଆବର୍ଗ

ଶ୍ ଷ୍ ସ୍ ହ୍
ଶ ଷ ସ ହ

(v)

अद्योगवाहाः

अयोगवाह

०१	(अनुस्वारः)
::	(विसर्जनीयः, विसर्गः)
(क्)	(जिह्वामूलीयः)
(प्)	(उपध्मानीयः)
::	(अनुनासिकः)

स्वरवर्णाणां प्रयोगे आक्षारः

।	ि	ी	उ	ॠ	ऌ	ॡ
।	ि	ी	ॢ	ॣ	।	॥
	ॡ	ॢ	ॣ	।	॥	॥
	ॢ	ॣ	।	॥	॥	॥

स्वरसंयोगे आकाराः

क	का	कि	की	कु	कू	कृ	कृ
क	का	कि	की	कु	कू	कृ	कृ
	कळ	के	कै	को	को	कौ	कौ
	कॢ	के	कै	को	को	कौ	कौ

(vi)

क	कृ	कट	कृ	क	क	कृ
क	कृ	कृ	कृ	कृ	कृ	कृ
क	कृ	कृ	कृ	कृ	कृ	कृ
क	कृ	कृ	कृ	कृ	कृ	कृ

संयुक्तिवर्णाः

क	ख	ग	घ	च	छ	ज	झ
क	ख	ग	घ	च	छ	ज	झ
क	ख	ग	घ	च	छ	ज	झ
क	ख	ग	घ	च	छ	ज	झ
क	ख	ग	घ	च	छ	ज	झ
क	ख	ग	घ	च	छ	ज	झ

व्य श्य व्य व्य व्य व्य व्य व्य
 वा श वा श वा श वा श

क	ख	ग	घ	च	छ	ज	झ
क	ख	ग	घ	च	छ	ज	झ

प्र ख प्र ख प्र ख प्र ख प्र ख प्र ख प्र ख
 प्र ख प्र ख प्र ख प्र ख प्र ख प्र ख प्र ख

क	ख	ग	घ	च	छ	ज	झ
क	ख	ग	घ	च	छ	ज	झ
क	ख	ग	घ	च	छ	ज	झ
क	ख	ग	घ	च	छ	ज	झ

(ix)

क्य क्य क्य न्य न्य न्य न्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य
का का का ला ना का ना या का का का

क्य क्य क्य तय दय जय ल्य तय क्य तय
का का ला ला वा का ला का का ९७

क्य क्य न्य न्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य
का का का का का का का का का का का का ९८

क्य क्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य
का का का का का का का का का का का का

क्य क्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य
का का का का का का का का का का का का

क्य क्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य
का का का का का का का का का का का का

क्य क्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य ल्य
का का का का का का का का का का का का

संख्या

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ ०
१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ ०

(५)

बाह्य

१। देवनागर मयेक्का ईशुः—

र, व, र, क ; ण, न ; उ, ड ; च, ट, ट ; व, क, ड ; म, स ;
७, ल ; ई, द ; य, ध ; प, य ;

२। देवनागर मयेक्का ईशुः—

अ, अ ; अ, अ ; क, क ; द, द, द ; क, ह, छ, श, छ ;
ज, ज ; ज, ज ; र, र ; अ, अ ; ज, ज ।

३। मथादा इरिवा शकशिंगी उच्चारणी खेन्नवदु र'ना हाययु ।

कोषः, कोषः ; कुन्द, कुण्डे ; शारदा, सारदा ; विषया,
विसया ; यजे, जजे ; उटम्, उतम् ; विष्टरे, विसारे ;
शर्कः, सर्कः ;

४। देवनागर मयेक्का ईशुः—

(क) अज्जात कुलशीलस्य बासो देयोनकसाचिं ।

मार्ज्जारस्यहि दोषेन हतोर्गुणो ज्वरदग्धः ॥

(ख) सहिगपनविहारी कल्पमध्वंसकारी

दशशतकरधारी ज्योतिष्वां मध्यकारी ।

विधुरपि विधियोग्नाद् ग्रस्यते राहणसौ

लिखितमपि ललाटे प्रोज्ज्वितुं कः समर्थः ॥

५। वारि, विधिः, विधुः, आणा, लता, उमा, रमा, रामा,

गुहम्, काननम्, वनम्, अनलः, अनिलः, पवनः, भागुः, लक्ष्मी, रविः,
सूर्याः, कमलम्, पद्मम्, यतिः, गतिः, स्थितिः, बुद्धिः, कांतिः, भूतिः ।

(xi)

ঐয়তাং পুণ্ডরীকাকঃ সৰ্বযজ্ঞেধরে হরিঃ ।

অশ্মিঃ স্তুষ্টে জগৎতুষ্টে ঐগিণ্ডে ঐগিণ্ডং জগৎ ॥

৬ । দেৱনাগর ময়েজা ইয় :—

১০৬. ৩০৯, ৭৬৩, ২৪৭, ৫৫৬, ১২৭২, ৪০৭৫, ৫০৬৮;

৯০১২, ১০৭০৩৮ ।

উৎপা ।

ঞ্ (= ক্ + ঞ্)

জ্ (= জ্ + জ্)

ক্য্ (= ক্ + য্)

ক্ (= ক্ + ক্)

ক্ক্ (= ক্ + ক্ক্)

ক্ক্ (= ক্ক্ = ক্)

ক্ক্ (= ক্ক্ + ক্ক্ + ক্ক্)

ক্ক্য্ (= ক্ক্ + ক্ক্ + ক্ক্ + য্)

} কৰম কৰ্ম্মা ষাঙ্কন বৰ্ণনা তিগ্ন-
প্রগা কৰ্ম্মা মলক ওইধিবনে
থঙনবা উপায় ।

पुंलिङ्ग विशेष्यपदानि

गजः	आशाः	शरभः	ईश्वरः	शंकरः	रसिकः	इन्द्रः
नरः	हरिः	भुपतिः	सुधीः	साधुः	आत्मा	कृष्णः
अनसः	काकः	पिता	पर्वतः	समुद्रः	मर्कटः	भागुः

गजः—भायु । आशः—दृशनो भःशो । नरः—निना ।

मर्कटः—दृशः । अनसः—दृशः ।

स्त्रीलिङ्ग विशेष्यपदानि

गदा	आशा	विजया	जया	सेना
कान्ता	माया	यमुना	दक्षिणा	कुन्ती
सता	मथुरा	सन्ध्या	मतिः	राधा
सलना	द्वारका	दुर्गा	गतिः	चन्द्रा
गौरी	अयोध्या	गया	वृत्तिः	कान्तिः
सरित्	रजनी	गङ्गा	गीतिः	प्रीतिः
बालिका	सखिता	तडित्	स्मृतिः	तारा

गदा—गदा । बालिका—सूरीगदा । रजनी—बहिः ।

गता—उद्री ।

तडित्—नोरुधः ।

क्लौषलिङ्ग विशेष्यपदानि

पुष्पम्	जीवनम्	निमित्तम्	पुराणम्	पापम्	दानम्
फलम्	सुखम्	कुलम्	चरित्रम्	गमनम्	स्नानम्
पत्रम्	दुःखम्	धनम्	नेत्रम्	चक्षुः	तपः
कामनम्	जलम्	सुखम्	पुत्र्यम्	श्रोत्रम्	आदम्

दरिद्रम्, मरणम्, यौवनम्, आकाशम्, दुग्धम्, मधु,
श्रवणम्, जननम्, वैभवं, दधि, घृतम्, जगत,

मरणम्—शिवा; दुग्धम्—सकाम अनोवा; घृतम्—श्री।

जननम्—पोकपा; आकाशम्—अतिर।

बाह्य

१। मथादा हेरिवा शकशिंसी अर्थ नरोनना ताकडु :—

लडा, आशा पद्यम्, युधम्, मर्कटः,

पिता, पर्वतः, अनलः, हरिः ।

२। मथतो शकशिंसी रूप हायम् ।

३। संश्रुतता ओहोकाडु :—

धन. शिवा, पोकपा; पेनवा, तुरेल, मुनीमठा,

अदिं, नोःथार. धरानमिटाक

निंथो, हूमिं ।

संस्कृत शिक्षा

प्रथमः परिच्छेदः

प्रथमः पाठः

विशेष्य-विशेषणप्रयोगः

(१)

सुन्दरः पुरुषः । प्रसिद्धः पण्डितः । शीतलः पवनः ।
विशालौ वृक्षौ । धामिं कौ नरौ । कठिनाः प्रश्नाः । निर्मलाः
आदर्शाः । सच्चरित्राः बालकाः । द्रुमाः सिंहाः ।

(२)

सुन्दरी नारी । श्वेता गौः । शोभना मूर्तिः । कुसुमिता
लता । निष्फला चेष्टा । विचित्रा माला । विशाला राजधानी ।
निर्मला ज्योत्स्ना । गभीरा नदी ।

(३)

गाङ्गं वारि (जलम्) । नीलं पद्मम् । मधुरं वचनम् । गहनं
काननम् । सुरभि चन्दनम् । दुर्बलं शरीरम् । कुत्सितं
चरित्रम् । द्विजं वस्त्रम् । क्षरितं रुधिरम् ।

(४)

अनुपमः पुत्रस्य स्नेहः । चपलं बालकम् । तीक्ष्णेन कुठारेण ।
 दरिद्राय जनाय । निर्जनात् स्थानात् । दयालोः नरपतेः ।
 महति भुधरे । हँ सुदु मानुष । पुष्पितासु कृतासु । कम्पितेषु
 कमल्लेषु । कदलीफलानि सुमिष्टानि भवन्ति । पतिव्रतायाः स्त्रीतायाः
 जीवनं दुःखमयम् । महर्षेः कश्यपस्य पवित्रे आश्रमे ऋषि-
 कुमाराः वर्तमानाः । तीक्ष्णेन खड्गेन शिरांसि क्षिप्तानि ।
 दुर्मित्ते दरिद्राणां जनानां दुःखं भवति । युधिष्ठिरः धार्मिकः राजा *

* संस्कृतको करिग्रन्थांशे अमदा विशेष्य अमत्सुं विशेषण
 अनौ पूरुा ग्राहुरवदि मादुवु लीक्षिणव। मतमदा विशेष्यागीं ओइरिवा
 लिङ्, विभक्ति अमत्सुं वचन अद्रुगा षपमन्नवा लिङ्, विभक्ति
 अमत्सुं वचन पुन्नमक विशेषण पदमसु हापकनि । विशेष्य पद
 अद्रुगी लिङ्, विभक्ति अमत्सुं वचन अद्रु करिनो मुरा वल्लगां विशेषण
 पदमसु मा (विशेष्या) गी लिङ्, विभक्ति अमत्सुं वचनगां मानना
 हापकनि । विशेष्य अमत्सुं विशेषण अनौ अद्रु लिङ्, विभक्ति
 अमत्सुं वचन मानदवा गारोहै । अद्रुमदि ओइरगां विशेषण पदगी
 देङ्छनां विशेष्य पददा मानहमवदि चूमदे । विशेष्य पदगी मत्तुड
 ईरुा विशेषण पददा शेषमगदवनि । मद्रुदि :—

विशेष्यास्य हि यल्लिङ् विभक्ति वचनेऽ षे ।

तानि सर्वानि योज्यानि विशेषणपदेषु ॥

संस्कृत शिखा

शब्दार्थः

प्रसिद्धः—अकांठवा ।	विशालः—अचोवा ।
द्रुमः—नापल तोवा ।	अनुपमः—मपा (चांदनिकाई) लैतवा ।
गभीरा—अरुवा ।	तीक्ष्ण—अथोवा ।
ह्रस्वम्—शेगायवा ।	कुठारिण—शीतकडना ।
अरितम्—शेखवा ।	भुधरे—ठीडदा ।

अनुशोलनी

१। संस्कृतता हन्दाकडु ०—

अकांठवा निपा । मपा लैतवा पठित । नापल तोरिवा
अठार । कडवा लैराना । कडवा मरुपका । अशांता खवालगी ।
लायनवा मोशिनदा । अपठवा मोव् । अशोवा मकमदा । शम्
लैव निपादा ।

२। जता, वारि, आदर्यं अमन् शिरस् शक्यी द्वितीया
वर्ष्ठी अमन् गन्धोदनगी रूप इयु ।

द्वितीयः पाठः

कर्तृवाच्ये लट्-प्रयोगः

ईश्वरः सृजति । अनलः दहति । कोकिलः रीति । अश्वः
धावति । छात्राः पठन्ति । भक्ताः जपन्ति । भ्रमराः गुञ्जन्ति ।
गायकाः गायन्ति । नर्तकाः नृत्यन्ति । गावः चरन्ति । पद्मानि
विकसन्ति । नद्यः प्रवहन्ति ।

कर्मपदप्रयोगः

माता लालयति पुत्रम् । भृत्याः सेवन्ति राजानम् ।
खादन्ति बालकाः फलम् । प्रभुं अनुसरन्ति सेवकाः । पूजयामि
गुरुमहम् । नमामः पितरौ वयम् । सत्यं वदन्ति साधवः ।
त्वं किं वदसि । चन्द्रं पश्यति बालकः । हन्ति व्याधः सदा
मृगम् । एकः चन्द्रः तमो हन्ति । करोति साधुसमागमम् ।
मूढः नजहति धनागमतृणाम् । दुग्धं पिवति शिशुः । पुष्पं
चिनोति बालिका । *

* वर्तमान काली क्रियावु संस्कृतना हल्पोकपा तारवदि
धातुगी मथादा “नट” विभक्ति उपगता हल्पोकदवनि । मद्रुदि
जे चिठि पान्नि—अहं पत्रं पठामि । महाक चाक थोऽलि—
सः उदनं (अन्नं) पठति । नहाक करि थोऽलि—इं किं
पश्यामि अस्मिन्निःवा ।

दाटैह परेः अनवु कर्तृवाच्यी मरोहदा शीक्रियगे हायरवदि
कर्तृकारकपु प्रथमा विभक्तिना थोकपा पद, कर्मकारकपु द्वितीया
विभक्तिना थोकपा पद ओहैनगदवनि । कर्तृकारककी वचन (मशीड)
गी मतूः हेमा क्रिया पदगी वचन हापकनि ।

प्रयोगे कर्तृवाच्यस्य कर्त्तरि प्रथमा भवेत् ।

क्रियापदं कर्त्तृधीनं द्वितीया कर्मकारके ॥

ଶବ୍ଦାର୍ଥ:

ସୃଜନ୍ତି—କ୍ଷେପ୍ତି ।	ଲୀଳୟନ୍ତି—କ୍ଷେନବୌରି
ଦହନ୍ତି—ଚାକ୍ରି (ଚାକର)	ସ୍ତେଷନ୍ତି—କ୍ଷେପା ତୌରି ।
ରୌନ୍ତି—ଖୋଂଜି ।	ସ୍ତ୍ରୀଦନ୍ତି—ଚାରି ।
ଧାବନ୍ତି—କ୍ଷେପ୍ତି ।	ଅନୁସରନ୍ତି—ମତୁଂ ଇନ୍ତି ।
ପଠନ୍ତି—ପାରି ।	ପୂଜୟାମି—ପୂଜା ତୌରି ।
ଜପନ୍ତି—ଜପ ତୌରି ।	ନମାମଃ— ଶ୍ରୁକମଜ୍ଜରି ।
ଗୁଞ୍ଜନ୍ତି—ଙଂଜି ।	ବଦନ୍ତି—ହାରି ।
ମାୟନ୍ତି—ଈଶେ ଶକ୍ତି ।	ପଞ୍ଚୟନ୍ତି—ଂଜି ।
ନୃତ୍ୟନ୍ତି—ଜଗୋଈ ଶାରି	ହନ୍ତି—ହାଂଜି (ମାଙ୍ଘଜି) ।
ଚରନ୍ତି—ଚାରି ।	କରନ୍ତି—ତୌରି ।
ବିକ୍ରମନ୍ତି—କାଂଜି ।	ଜହାନ୍ତି—କାଦୋକ୍ତି ।
ପ୍ରସହନ୍ତି—କ୍ଷେପ୍ତି ।	ଚିନ୍ତି—କ୍ଷେପ୍ତି ।
ବ୍ୟାଧଃ—କାତାନବନା ।	ତମଃ—ଅମସ୍ତବୁ ।

ଅନୁଶୀଳନା

୧ । ସଂସ୍କୃତତା ହନୋକଠଃ—

ଛାତ୍ରଶିକ୍ଷିନା ଶ୍ରୀବାସୁ ଶ୍ରୀକ୍ଷି । ଶ୍ରୀକ୍ଷିୟନା ନଠବୁ ଶ୍ରୀକ୍ଷି ।
 ମହାକ୍ଷି ନହାକପୁ ଂଜି । ନକ୍ଷିୟନା ଚାକ ଚାରି । କୁମ୍ପୀକାକ୍ଷିୟନା
 ଜଗୋଈ ଶାରି । ରାମନା କାହିରିକ ଶ୍ରୀକ୍ଷିୟନା ଚଂଜି । ଅଙ୍ଘାଂ-
 ଶିକ୍ଷିୟନା କ୍ଷେପ୍ତି । ଯୋ ଶିକ୍ଷିୟନା ଉଈ ଚାରି । କୁମ୍ପୀନା ମପୁରୋଈବବୁ
 ପୂଜା ତୌରି ।

ঐশাক যুমদা চেলি। লমচেল কলবা অঙাংশিনা লাইরিক
পারি। মৈনা যুম চাক্রি। মুম্বিনা অমশ্ববু মাঙহল্লি। অপঙবনা
অশাওববু খাদোক্তে। মহাক্রা করি হায়রি ?

तृतीयः पाठः

कर्त्तृवाच्ये लोट् *

सत्यं वद । धर्मं चर । अज साधुसमागमम् । पुण्यं
कुरु । धनं देहि दरिदाय । त्यजदुर्जन संसर्गम् । धानय
आसनम् । आगच्छन्तु भवन्तः । अहं करवाणि । माकुरु धन-
जनयौवनगर्वम् । मनसि विचारय वारं वारम् । ईश्वरं चिन्तय
सदा । जीव त्वं शरदः शतम् । सेवस्व सर्वदा गुरुम् । अत्रासने
उपविशतु । पुत्रवती भव । स्वधर्मं कदापि न परित्यजत । बालक !
धौषधं पिव । कुवचनं मावद । सद्-ग्रन्थं पठत सदा ।

* “চংলো” “চংলসমু” “চংলগে” নচিংবা অশুভ্র খঙনবা
ক্রিয়াবু সংস্কৃতনা হন্দোকপা তারবদি ধাতুগী মখাদা “লোট্”
বিভক্তি হাপুনা হন্দোকদবনি। মদ্রুদি :- মহাক চংলসমু—
স গচ্ছতু। নঙ্ চংলো—ছং গচ্ছ। ঐ চংলে—অহং গচ্ছানি
অসিনচিংবা।

নিমন্ত্রণ ভৌবা, প্রার্থনা ভৌবা (হায়জবা) নচিংবদশু লোট্ বিভক্তি
শীজিলগনি।

শব্দার্থ:

বদ—হায়স্থ ।	বিচারয়—মুন্না খল্লু ।
স্বর—চংলু (তৌ)	বিন্তয়—রাবল তৌ ।
কুব্—ভৌ ।	জীব—হিঙঙু ।
দেহি—পৌনৌ ।	ইবস্ব—সেবা তৌ ।
ত্যজ—খাদোকউ ।	সপবিয়নু—কশ্মু ।
ধানয়—পুরকউ ।	মব—ওইয়ু ।
আগচ্ছন্তু—লোঃ শিনবিরকউ ।	নপরিত্যজত—খাদোকহু ।
করবাণি—তোগে ।	পিব—থকউ ।
মাকুব্—ভৌগহু ।	পঠত—পাও ।
কদাযি—কৈদোইঙগহু ।	সদা—মতম লৈবা খিবিষ্ঠা ।

অনুশীলনী

১। সংস্কৃততা হন্দোকউ ।

মতমলৈবখিবিষ্ঠা মৌগী কননবা খল্লু । ধর্মবু থক খাদোকহু ।
কত্তবা মৌশিংগা তিরগহু । মকম আসিদা লাকউ । ঐহাক
রামায়ণ পাগে । কি অমন্তং পীবিয়ু । লমচং কত্তবশিংনা কত্তবা
থবক ভৌসহু । নহাক ওঝাব সেবা তৌ ।

২। দা অমশুং ত্যজ্, ধাথুগী লোট্, বিভক্তিগী রূপ হায়য়ু ।

चतुर्थः पाठः

कर्तृवाच्ये लङ् *

रामः वनमगच्छत् । मार्जारः दुग्धमपिवत् । राममसेवत
लक्ष्मणः । दरिद्रः धनिकंधनं अयाचत । कानिने सिंहः अगर्जत् ।
अर्जुनः गाण्डोवं धनुः अगृह्णात् । अयोध्यायां दशरथनामा
राजा आसीत् । अस्पृश्यत् पाणिना पाणिम् । बालकः मधुरं
अभाषत । अपश्यत् रावणः सीताम् । मुर्खः स किमपि म अजानात् ।
शौरः शौर्यं न अत्यजत् । भीमः दुर्योधनेन सह गदायुद्धं
अकरोत् ।

शब्दार्थः

असेवत—सेवा तोषि ।	कानिने—उमःदा ।
अयाचत—निरग्री ।	आसीत्—लैरग्री ।
अगर्जत्—ङंगग्री ।	किमपि—करिगुस्र अमस्र ।
अजायत—पोरग्री ।	शौरः—हरानवना ।
धनुः—लीरुग्व ।	पाणिना—थुना ।
मुर्खः—अपडवना ।	शौर्यं—हरानव षवकगु ।

* अतीतकालगी क्रियावु संस्कृतता अह्रवाद तौवा तारवदि
धातुगी मखादा लङ् विभक्ति हाशुना तौगनि ।

येरंशिनगदवा :—एवा इवुडेडाशिना ह्रात्रशिना लङ्,
लुङ्गी शीजिगुस्र निरंथिना षडहनविगनि ।

ଅନୁଶୀଳନୀ

୧ । ସଂକ୍ଷୁତତା ହଲୋକଠି :—

ଐଷ୍ୟେ ଚଢ଼ଲ୍ୟା । ମାନା ମମାଗୀ ଯାଧଃ ଈଲ୍ୟା । ରାମନା
ରାବଣବୁ ଜୟ ଚୌର୍ୟା । ନଠନା ଯଠୋନ୍ନା ହାୟର୍ୟା । ନଠୋୟନା
ବିଠାଲୟନା ଚଢ଼ଲ୍ୟା । ଐନା ଧାବୁ ଉର୍ୟା । ଐ ଚୌର୍ଥନା ଚଢ଼ଲ୍ୟା ।
ଅଠଠାଂଶିନା ମମାବୁ ଯେଂଲ୍ୟା ।

୨ । ଧବୁଷ୍, ଧିତ୍, ହନ୍ତୁମଂ, ଗନା ଧବୁଗୀ ଶ୍ରୀଧମା, ଚତୁର୍ଥା,
ସଂସ୍ତୋଧନୀ ରୂପ ଈଷ୍ ।

୩ । ଅଗ୍ରହାଂ, ଅପିବଂ, ଅକରୋଂ, ଆନୀଂ, କ୍ରିୟା ପଦଶିଂ
ଅସିଗୀ ମୂଳ ଧାତୁଗୀ ଲଟ୍ ବିଭକ୍ତିନା ରୂପ ଈଷ୍ ।

ପଂଚମଃ ପାଠଃ

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟେ ବିଧିଲିଙ୍ଗ୍

ସଦା ସର୍ତ୍ତ୍ୟଂ ସଦେତ୍ । ମାତୁଃ ପିତୁଶ୍ଚ ଶାଦିଶଂ ପାଲୟେତ୍ ।
ପୂଜ୍ୟଜନେଷୁ ଭକ୍ତିଂ କୁର୍ତ୍ତ୍ୟାତ୍ । ତିଷାଂ ଉପକାରଂ କୁର୍ତ୍ତ୍ୟାତ୍ । ଜାନୀୟାତ୍
ମିତ୍ର ମାପଦି । ଗୁରୁଂ ସେବେତ୍ । କୁର୍ତ୍ତ୍ୟାତ୍ ପରହିତଂ ସଦା । ସତ୍ପାତ୍ରାଭ୍ୟଃ
ଧନଂ ହୟାତ୍ । ଈଶ୍ଵରଂ ଶିଂସୟେତ୍ । ସୂର୍ଯ୍ୟାଦିୟାତ୍ ପ୍ରାକ୍ ଶୟ୍ୟାଂ ତ୍ୟଜେତ୍ ।
ଅପଞ୍ଚ୍ୟଂ ନ ଭୁଞ୍ଜୀତ । ରାତ୍ରୀଂ ନ ଭ୍ରମ୍ୟେତ୍ । କ୍ଷେନାପି ବିବାଦଂ ନ କୁର୍ତ୍ତ୍ୟାତ୍ ।

षष्ठः पाठः

कर्तृवाच्ये लृट् *

अहं विद्यालयं गमिष्यामि । सेविष्यन्ते प्रभुं भृत्याः ।
ग्रहीष्यन्ति करं नृपाः । पुरस्कारं लपस्यसे त्वम् । संसारे
कोवाजनः न मरिष्यति ? दरिद्राः राजानं धनं याचिष्यन्ति ।
माता पुत्रं पालयिष्यति । आचारवन्तः चिरं जीविष्यन्ति ।
युयं विद्यालयं यास्यथ । त्वं अहंश्च गीतं श्रोष्यावः । व्याधाः
मृगान् हनिष्यन्ति । वयं कलिकातां दृक्ष्यामः । रामः मे
एकां लेखनीं दास्यति । परिदर्शकः समाहाभ्यन्तरे विद्यालयं
परिदृश्यति । अयं ते पुत्रः विख्यातः चिकित्सकः भविष्यति । अद्य
अपराङ्गे नृत्यशालायां कतिशालिकाः नर्त्तिष्यन्ति । दशरथः
रामचन्द्रस्य वियोगशोकेन मरिष्यति । न्यायाधीशः यथापराधं
दाडं विधास्यति ।

शब्दार्थः

विद्यालयम्—सूलगा ।

सेविष्यन्ते—सेवा तौरगनि ।

करम्—भाजनावु । “कर” शब्दगौ अर्थदि ५९, श्यामु मनातोवुनु शब्देन

पुरस्कारम्—मना मथिनवु ।

व्याधाः—शा त'नवशिंना ।

दृक्ष्यावः—येःककनि ।

लेखनीम्—कलमवु (श्रीलिङ्ग) ।

* उचिष्यां कालवु संस्कृतता अनुवाद तौरवा तारवदि संस्कृतकी
लृट् विभक्तिवु धातुगौ मथादा हाप्लगा तौरगनि ।

परिदर्शकः—ईनस्पेक्कटरना । विख्यातः—अफाँवा ।
द्विक्रित्सकः—माइवा । न्यायाधीशः—बिचार पतिना ।

अनुशीलनी

- १। संस्कृतता अनुवाद तो :-
महाक ईशिनं बकनि । एना ईपावु सेवा तोळगनि । एथोर
अनी काशी चकनि । एना नष्टोन्दा कि अमा पीगनि । राम
उसि लाकनि । एवाशिनना हयेः (खः) एथोरवु उचिरगनि ।
एवु महाका नींशिनंलकनि ।
- २। इन,दृश् धातुगी ल्टकी रूप इयु ।
- ३। अम्रद्, लेखनी अमनुः मातृ शकगी द्वितीय। अमनुः
वर्षी विभक्तिदा रूप इयु ।

सप्तमः पाठः

क्त, क्तवतु

रामिण मारीचः हतः । दशाननेन हृताजानकी । कालिदासेन
अभिज्ञानशकुन्तलं रचितम् । गौरी हिमालयशिसरं आकृष्टा ।
विहासेन दुग्धं पीतम् । सेवकाः प्रभुं प्रार्थितवन्तः । सर्वे
विद्यार्थिनः गतवन्तः । वयं देहलीनगरीं द्रष्टवन्तः । वेदव्यासः
महाभारतं कृतवान् । व्यासः मानुषं एकं खादितवान् । सिधः
प्रसेनं हतवान् । उक्तवान् मातरं पुत्रः । युवानः गीतवन्तः ।

अष्टमः पाठः

तुमुन् *

बालकः जलं पातुं नदीं याति । आवां गृहं गन्तुमिच्छावः ।
राजा तीर्थं धनं दातुं कामयते । भो मित्र ! गानं श्रोतुं
गमिष्यसि किम् ? इमं विपन्नजनं मां विना रक्षितुं कः समर्थः ।

तुमुन् प्रত্যय हाप्नवा धातुगो रूप धराः—

पीवा—दा + तुमुन् = दातुम् । शेषा—सृज् + तुमुन् = स्रष्टुम् ।
चावा—अद् + " = अन्तुम् । पावा—पठ् + " = पठितुम् ।
येवा—दृश् + " = द्रष्टुम् । शकपा—गै + " = गातुम् ।
तावा—श्रु + " = श्रुतुम् । शकपा—पा + " = पातुम् ।
हूवा—हृ + " = हृन्तुम् । कनवा—रक्ष् + " = रक्षितुम् ।
च९पा—गम् + " = गन्तुम् । धादोकपा—त्यज् + " = त्यक्तुम् ।
" —या + " = यातुम् । लानशोकपा—युध् + " = योद्धुम् ।
लोवा—ग्रह् + " = ग्रहीतुम् । शंवा—प्रक्त् + " = प्रष्टुम् ।

* भोगदवा धवक अमगी तुंगी मरम अरु, धरक (क्रिया) अमना
उइरबदि मरम उइरिवा धवक (क्रिया) धननवा धातुगो मथादा
“तुमुन्” प्रत्यय हाप्नुना शीजिप्रगनि । मद्रुदि महाक ईरुजनवगीदमक
कुरेल ८९धि—सः आतुः नदीः अगच्छ२ । रामना चानवगीदमक
चाक धोःलि—रामः अतुम् उदनः पचति असिनचिंवा ।

नवमः पाठः

कर्मवाच्यप्रयोगः *

पश्चिन्नेन जलं पीयते । अस्माभिः सेव्यतां हरिः । बालकैः
पठ्यते पाठः । श्रूयतां मे हितं वचः । कुम्भकारिण घटः क्रियते ।
सद्भिः सङ्गः सदा कार्थ्यः । भक्ष्यता मधुना भक्ष्यम् । कीर्तनीयः
सदा हरिः । नद्दृश्यते नापि श्रूयते । सदा परोपकारं क्रियेत ।
तेन अहं तिरस्क्रिये । तैः आवां दृश्यावहे । वयं तेन उपक्रियामहे ।
शिक्ष्येषु गुरवः प्रणम्यन्ते । मया त्वं पूज्यसे । अस्माभिः युवां
सेव्येषु । युवां आहूयध्वे तृपेण ।

शब्दाद्यः

पीयते—पिबि (पकहे) ।

हितम्—कारवा ।

सेव्यताम्—सेवा त्वा (त्वांसे) । कुम्भकारिण—चफू शारवा ।

* संस्कृतको बाटैव कर्मवाच्यगी मर्यादना शीजिगगे हाय-
रवदि कर्तु कारकपु तृतीया विभक्तिना धोकपा पद, कर्म
कारकपु प्रथमा विभक्तिना धोकपा पद उद्देश्यग। क्रियावना
कर्मकारकको मथा पोत्रा थमगनि, हायवदि कर्मकारक अहगी
पुरुष अमशुः वचन (मशीः) गा क्रियागी पुरुष अमशुः वचनगा
मात्रहनगनि । धातु पुममकी मथाना आअने पद विभक्ति हापकनि ।
महदि :—

प्रयोगे कर्मवाच्यस्य तृतीया कर्तृकारके ।

प्रथमान्तं भवेत्, कर्म कर्माधीनं क्रियापदम् ॥

आत्मनेपद् प्रयोगः धातुभ्यः सर्वदैवहि ॥

পঠ্যতে—পারি ।

শ্রুয়তাম্—তাও ।

ক্রিয়তে—তোরি (তোই) ।

ক্ৰাট্যঃ—তোগদৰনি ।

মচ্চ্যতাম্—চারো ।

সদ্বিভঃ—অকবশিংগা ।

বিদ্বান্—অখণ্ডবা (পণ্ডিত) ।

শ্রয়ী—খা ।

পরোপকারঃ—মৌগী মতেঙ ।

বিঘাটপি—হুগীস্ব ।

भाववाच्यप्रयोगः *

बालकेन पथि स्थीयते । सर्वैः मानुषैः म्रियते । मया सर्पाद् भीयते । बालिकाभिः लज्जयते । हीनचरित्रस्य शरीरिणा स्त्रीयते ।

* রাইপরেং অমবু সংস্কৃতনা হায়বা অমস্বং ইবা তারংদি কর্তৃবাচ্য, কস্ম'বাচ্য অমস্বং ভাব বাচ্যগী রারেংগী মনুংদগী চানগদবা অমনা হায়বা অমস্বং ইবা রাই । মখস্বা কর্তৃবাচ্য অমস্বং কস্ম'বাচ্যগী মরোঙ তাক্ষে । হৌজিক ভাব বাচ্যগী মরোঙ তাক্রি : ভাব বাচ্যগী রারেংদা কর্তৃকারকপু তৃতীয়া বিভক্তিদা খোকপা পদ ওইহনগনি, ক্রিয়াবুনা মতম পূন্মস্বা প্রথম পুরুষগী একবচনদা খোকপা পদ ঙাক্ষা ওইহনগনি । সকস্ম'ক অমস্বং অকস্ম'ক ধাতু হায়বা ধাতুগী মখল অনিগী মনুংদগী অকস্ম'ক ধাতুতদা ভাববাচ্যগী রারেং অসি ওইগনি । মরম অসিনা রারেং অসিদা কস্ম'কারক যাওরোঙ । মছদি :—

কস্ম'ভাবো ভাববাচ্যে তৃতীয়া কর্তৃকারকে ।

প্রথম পুরুষ'সৈক বচনংছু ক্রিয়াপদে ।

অকস্ম'কেষু ধাতুসু প্রয়োগোহয়ং নিগছতে ॥

दशमः पाठः

(तस्य, अनीय, ल्यप् क्ताच्, शब्द, शानच् अव्यय प्रभृतीनां कतिपयानि उदाहरणानि)

शिवितव्यो महावृक्षः फलच्छायासमन्वितः । कर्तव्यः सञ्चयो नित्यं कर्तव्यो नाति रुच्यः । कीर्तनीयः सदा हरिः । अतीत्य हि गुणान् सर्वान् स्वभावो मूर्द्धिर्न वक्तंते । रात्रिशेषे समुत्थाय चिन्तयेदात्मनो हितम् । स्नात्वा कर्मणि कुर्वीत । यथा खात्वा खनित्रेण वारि विन्दति मानवः । ध्यायतो विषयानस्य रुद्रस्तूपजायते । अभ्यासं कुर्वतो विद्या भवति । गुरुं सेवमानः तत्फलं लभते । विषवृक्षोऽपि संवदुर्ध्वं स्वयं ह्येत्तुमसांप्रतम् । नहि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः । उद्यमेन हि स्थित्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः । हीनसेवा न कर्तव्या कर्तव्यो महदाश्रयः । आगच्छति यदा लक्ष्मीर्नारिकेलफलाभ्रुवत् । निगोच्छति यदा लक्ष्मीर्गजभुवत्कपित्थवत् । नदीतीरे स्थितो वृक्षो न च्छिरेण पतिष्यति । संहतिः कार्यसाधिका ।

शब्दार्थः

- सञ्चयः—सोमस्निग्धः । रात्रिशेषे—अहिः मत्स्यः ।
 खात्वा—तोषोद्गता । खनित्रेण—सोऽपःपात्रा ।
 असांप्रतम्—मत्तक चापे । सुप्तस्य—तुम्बिका ।
 उद्यमेन—होऽननः । मनोरथैः—नोऽवतनः ।
 हीनसेवा—अतोऽवु सेवा च्छिरेण—कूटन (कूटनः मत्स्यः, तोषः) ।

द्वितीयः परिच्छेदः

प्रथमः पाठः

प्रथमाविभक्ति प्रयोगः

- भूमिरापौ नत्वो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च (अभिधेयमात्रे प्रथमा
बन्त्री ! अत्रागच्छ । (सम्बोधने प्रथमा)
सङ्गात् सञ्जायते कामः (उक्ते कर्तरि प्रथमा)
आत्मा न ह-यते ह-यमाने शरीरे (उक्ते कर्मणि प्रथमा)
दग्धरथ इत्युदाहृतो नृमन्नासोत् (अवश्ययोगे प्रथमा)

द्वितीयः पाठः

द्वितीया विभक्तिप्रयोगः

- तं प्रणमामि आश्वतोतनयम् । (कर्मणि द्वितीया)
अध्यापकं प्रति सद्व्यवहारः कार्यः (प्रतियोगे ")
राममनु जायते कृष्णः (अनुयोगे ")
धिक् कृपणनाम् (धिग् योगे ")
विद्मालयं निकषा पुष्करिणी (निकषा ")
आवागन्तव्यं दस्युः (अन्तरायोगे ")
अममन्तरेण विद्या न लभ्यते (अन्तरेणयोगे ")
सागरं यावद् गंगा प्रवहति (यावद्योगे ")

मन्दं मन्दं वहति पवनः (क्रियाविशेषणे)
 सप्तसिद्धं भागवतं शुश्राव (व्याख्येयार्थे)
 भक्तिमृते मुक्तिं न लभते (ऋते योगे)
 ज्ञानं विना बिफलं जीवनम् (विना योगे)

तृतीयः पाठः

तृतीया विभक्ति प्रयोगः

चक्षुषा पश्यति रूपम् (करणे तृतीया)
 खड्गेन कृन्तति काष्ठम् (करणे)
 पुत्रेण सह गच्छति (सहार्थे)
 काञ्चनेन सह गौः दीयते (सहार्थे)
 कृष्णिण कंसः हतः अनुक्ते कर्त्तरि)
 रामिण रावणो हतः (" ")
 दुःखेन रोदिति सीता (हेत्वर्थे)
 अनाहारेण स मृतः (" ")
 प्रकृत्या मधूरं मधु (प्रकृत्यादिभ्यः)
 स्वभावेन स सरलः (" ")
 वर्षेण धनवान् जातः (अपवर्गे)

मास्त्रेण व्याकरणं अधीतम् (अपवर्गे)
 पुत्रेण हीनं गृहं शून्यम् (हीनार्थे)
 यो नरो विद्यया हीनः स नरः पूज्यते जनेः । (")
 कशेन वधिरः अहम् (विकृताङ्गे)
 चक्षुषा काशः बालकः (")
 किमनेन व्यर्थास्त्रापिण (वारणार्थे)
 जलमति विस्तरिण (")
 काकैः गृहं जानाति (उपलक्षणे)
 तिलकेन भक्तं पश्यति (")
 शास्त्रेण विना कः आद्रियते (विना योगे)
 धनेन विना कथं जौवामि । (")

चतुर्थः पाठः

चतुर्थी विभक्ति प्रयोगः

बालकाय मोदकं देहि (सम्प्रदाने)
 भिक्षवे अन्नं ददामि (")
 फलाय व्रजति वनम् (तुमर्थे)
 पुष्पाय पुष्पवाटिकां गच्छति (")
 जगद्धिताय क्लृणाय गोविन्दाय नमो नमः । (नमो योगे)

नमो धर्माय महते (नमोयोगे)
 नारदाय रोचते कलहः (रुच्यर्थात् रोचते)
 वासुदेभ्यः रोचते क्रोडा (" ")
 नगकाय घूमः (निवृत्त्यर्थे)
 पापीय प्रायश्चित्तं करोति (")
 कृष्णाय क्रुध्यति कंसः (क्रोधार्थात् क्रुध्यति)
 साधवे टुह्यति सलः (" ")

पञ्चमः पाठः

पञ्चमी विभक्ति प्रयोगः

अश्वत् पतति अश्ववारः (जपादाने)
 प्रासादात् प्रेक्षते बालिका (लप्लोपे कर्मण्यधिकरणे)
 वृक्षात्फलं सादति । (" ")
 धनाद् विद्या गरीयसी (अपेक्षार्थे)
 अभ्यापकाद् विभेति छात्रः (भयार्थात् योगे)
 रामात् प्रस्यति राबणः (" ")
 धर्मात् ऋते स्वर्गं न प्राप्नोति (ऋते योगे)
 पापात् ऋते नरकं न लभते (" ")
 कामात् क्रोधोऽभिजायते (हेतौ)

पादाघातात् भूमौ पतति (")
 पुण्यात् अन्यत् धनं नास्ति (अन्यार्थे)
 सत्याद् अन्यत् बलं नास्ति (")
 गृह्णात् बहिः सारमेयः तिष्ठति (बहिस् योगे)
 अन्तःपुरात् बहिः द्वारपालः तिष्ठति (" ")
 ज्ञानाद् विना ज्ञानं नहि (विना योगे)
 धनाद् विना सुखं नास्ति । (" ")

षष्ठः पाठः

बह्वि विभक्ति प्रयोगः

नारीणां भूषणं पतिः (सम्बन्धे)
 विद्यारूपं कुङ्कुमाणाम् (")
 धनुर्धराणां ऊर्जुनः श्रेष्ठः (निर्धारि)
 पक्षिणां कावः धुतः (" ")
 रुदतः पितुः बलितः पुत्रः (ज्ञानादरे)
 पश्यतो बकमुखस्य नकुलैर्भक्षिताः सुताः (")
 विद्यायाः तुल्यं धनं नास्ति (तुल्यार्थयोगे)
 कुस्वभावस्य समः रिपुः नास्ति (" ")
 रामायणस्य पाठं करोति (कर्मणि)

जहाभारतस्य श्रवणं करोति (")
 राणां पूजितः पण्डितः (कर्तमाने क्तप्रत्यय योगे कर्त्तरि)
 महतां अर्चितः हरिः (" " ")
 पयः पानं भुञ्जानां केवलं विषवर्द्धनम् (कर्त्तरि षष्ठी)

सप्तमः पाठः

सप्तमी विभक्ति प्रयोगः

गङ्-गायां वर्तते मत्स्यः सिंहः बसति कानने	{	अधिकरणे
गच्छन्सु धावन्तः शीघ्रतमाः जरेषु अग्निमाः शूरतमाः	{	विधारे
आह्वयति पितरि अपजगाम पुत्रः निवारयति तस्मिन् जहार चौरः	{	अनादरे
चक्ष्माणि द्विभिनं हन्ति दन्तयो हन्ति कुञ्जरम्	{	निमित्तात् कर्मसंयोगे
उदिते रजनीनाथे कुमुदोद्दि प्रकाशते सूर्येऽस्तं गते पद्मं निनीतति	{	भावे

যত্নদার্থঃ

প্রজ্ঞাত্যা—মহোৎসাহা ।	পুচ্যবাটিকাম্—লৈকোন্মা ।
অনাঙ্করিষ—চাদবনা ।	ক্রীড়া—শারবা ।
স্বভাভেদ—হোনশা ওইনা ।	মহাকায়—কাঙ লৈতনবগীদমক ।
ব্যর্থাল্পিন—বারেয়া ।	ব্রহ্মঃ—কস্তবা নিপা ।
অতিবিস্তরিত—পাঙথোক	অম্বববারঃ—অগোল ভোংবা নিপা ।
চাঙথোক্ৰুবনা ।	
মিষ্টবে—চাক্রিবদা ।	প্রাসাদাত্—দানানদা কাহনা ।
বহিঃ (স্)—মপালদা ।	রজনীনাথী—থানা ।

অনুশীলনো

১ । সংস্কৃতভা হনোকউঃ—

অভাংসিংনা উ কারি (আরোহস্তি), য়োংসিংনা উইহে চারি ।
 ষাঙনা উশা ক্রি । উমংদা শা-লৈ । মহাক নস্তনা ঐবু ঙাক-
 পিনবা কনা লৈবগে ? লাইরবদা কি অমথক পৌবিত্থো । ওঝানা
 শিষ্যাগা লোয়ননা কাশীদা চৎধি । ঐহাক জাতিদি ব্রাহ্মণনি ।
 হোৎনবা নস্তনা বিছা ফংদে । মহাক মনা পঙবনি । জ্ঞান নস্তনা
 শাস্তি লৈতে । কবি মরুজগী কালিদাস অথোইবনি । কলমনা
 (লেখতা) লাইরিক ইরি ।

২ । সন্ধি খাটদোকউঃ—

ব্যর্থাল্পিণঃ । মন্ডাস্তবিতম্ । ফলচ্ছায়াসমন্বিতঃ । বিধা
 দধি । মত্যাভৈরয় । পরোপকারঃ । সম্ভ্রায়তি । দুর্ভমঃ ।

७। गच्छि त्ते :—

सूर्ये अस्तं गते । जगत् हिताय । पाद आघातोत् ।
धर्मात् कृते । धनुः धराणाम् । भूमिः आयः । इति उदाहृतः ।

तृतीयः परिच्छेदः

प्रथमः पाठः

विद्यार्थिनां प्रतिउपदेशः

विद्यार्थिनः सदा स्वं स्वं पाठं अभ्यसेयुः । अध्यापकाः
यं यमुपदेशं कुर्वन्ति, तं सर्वं थैव गृहीयुः । आलस्यं परित्यजेयुः ।
ब्राह्मे मूढत्वे शय्यां परित्यज्य मलमूत्रादिकं उत्सृज्य स्नात्वा
पठेयुः । असत्सङ्गं न कुट्युः । मिताहाराः भवेयुः । नृत्यगो-
तादिकं न पश्येयुः न शृणुयुश्च । यदा अध्यापकाः अध्यापयन्ति तदा
आसक्तमनसो भवेयुः ।

द्वितीयः पाठः

सदाचारः

सदाचारो नाम सत्कर्मकरणम् । गुरुजनेषु भागतेषु उत्तिष्ठेयुः ।
गुरुजनान् प्रति नम्राः भवेयुः । असत्संकल्पं परिहरेयुः । कदापि
असद्व्यवहारं न कुट्युः । कुवाक्च न वदेयुः । पवित्रभोजनं

कुट्युः पवित्रपानं च कुट्युः । अपष्ठितस्य भोजने पाने च कृते
स्वास्थ्यहानिः जायते, मनसो विकारश्च जायते । मनसि विकृते
क्रोधादयः उत्पद्यन्ते । पित्रादिगुरुजनानां वाक्यं पालयेयुः ।

शब्दार्थः

सदा (अव्यय) — यत्र च तत्र च- सदाचारो नाम- सदाचार को यदि ।
विविक्ता ।

उपदेशम् — पाठितारुप । उत्तिष्ठियुः — शोभकदरनि ।

सर्वथैव — यत्र च पुत्रमङ्ग । मिताहाशाः — चाः नाहेन चावा ।

आलस्यम् — अतनरवु । कुवाक्यं — राट्टे कतववु ।

प्रक्षाल्य — चाः शोभगा पवित्रभोजनं — अशोभ चावा ।

(हाशोभगा) ।

स्नात्वा — श्रेष्ठशोभगा । स्वास्थ्यहानिः — शक्य कतववु ।

असत्सङ्गं — कतव मङ्गवु । आसक्तमनसः — पूर्ये विःजिनवा ।

तृतीयः पाठः

प्रभातसमयः

प्रभाते शय्यां त्यजेत् । ततः शौचालयं गत्वा मलं त्यजेत् ।
मृज्जलाभ्यां हस्तपादादिकं शोधयेत् । दन्तधावनं कुर्यात् ।
ततः स्नानं कृत्वा ईश्वरं प्रणमेत् । प्रभातसमयः अतिमनोहरः ।
अस्मिन् समये पक्षिणः मधुरं कूजन्ति । धीरः समीरणः वहति ।

तेन चालितानि नव पल्लवानि दृष्टिं तर्पयन्ति । सरोवरेषु पद्मानि प्रफुल्लं विकसन्ति । तेषां मकरन्दं अमराः पिवन्ति । प्रभाते निर्जने विद्यार्थिनः स्व (निज) पाठं पठेयुः ।

चतुर्थः पाठः

सन्ध्यासमयः

सन्ध्यासमये पक्षिणः स्वस्वकुलायं समाश्रयन्ति । स्त्रियः गृहे धूपं दीपं दत्त्वा देवतां प्रणमन्ति । अस्यां वेलायां भुताः प्रेताश्च इतस्ततो विचरन्ति । तेषामाक्रमणाद् रक्षणाय ईश्वरस्य नाम कीर्तयेत् । अस्मिन् समये कलहं न कुट्यात् । तथा रुति लक्ष्मीः कृष्टा भवति । मङ्गलकर्मणा सन्ध्यासमयं यापयेत् । रुवत्सा गावो धावन्ति ।

शब्दार्थः

शोचालयं—आमाःशःपा ।

मकरन्दं—लेशैव ।

मृज्जलाभ्यां—लैपाक अससुं श्रेणिना ।

कुलायं—मकोन्मा ।

समीरणः—शुंभिनः ।

इतस्ततः—अकोशवदा ।

प्रफुल्लं—भका कदा ।

कलहं—थ९नववु ।

कृष्टःभवति—भा७ठे ।

यापयेत्—लनगदवनि ।

तथासति—मदु ७ठेरवदि ।

मङ्गलकर्मणा—अकवाथवता ।

पञ्चमः पाठः

वसन्तः

एकस्मिन् वत्सरे षड् ऋतवः सन्ति । तेषां नामानि-
वसन्तः, ग्रीष्मः, वर्षा, शरत्, हेमन्तः, शिशिरः इति । द्वौद्वौ
मासौ एकः एकः ऋतुर्भवति । तेषु फाट्गुनचेत्रमासौ वसन्तः
भवति । अस्मिन् ऋतौ वायुः मन्दं मन्दं वहति । आकाशं
निर्मलं जायते । आकाशे नक्षत्राणि शोभन्ते । तरुतादयः
सर्वे नवपल्लवेन मुकुलेन च मनोहराः भवन्ति । कौकिलाः
आम्बुशाखाया सुपविश्य आम्बुमुकुलं भक्षयन्ति । तेषां कुहुरवेण
किरहिजनानां मानसं परितापयन्ति । अत्र गैत्रस्य, औष्ण्यस्य च
अधिकता नास्ति । वसन्ते सर्वशस्यानां पत्रशतनं जायते ।

षष्ठः पाठः

ग्रीष्मः

वसन्तात् परं ग्रीष्मः समायाति । वैशाख-ज्येष्ठमासौ ग्रीष्म
ऋतुर्भवति । अस्मिन् काले सूर्यः प्रखरतापो भवति । तस्य
तापेन जनाः मध्याह्ने वह्निगन्तुं न समर्थाः भवन्ति । पक्षानि
सुमिष्टानि आम्बाणि खादन्ति मानवाः । जलशून्येषु जलाशयेषु
वर्तमानाः जलचराः क्लिश्यन्ति । नीराणि मालिन्येन अव्यवहार्याणि
भवन्ति । ग्रीष्मकाले दिनं दीर्घं भवति ।

सप्तमः पाठः

वर्षी

आषाढः श्रावणः द्वौ मासौ वर्षासमयः भवति । वर्षासु गगनमण्डलं मेघाच्छन्नं भवति । अस्मिन् समये महती वृष्टिर्भवति । पृथिवी जलप्लाविता भवति । नदाः नद्यञ्च जलपूर्णाः भवन्ति । मध्ये मध्ये विद्युत् प्रकाशते । ततो वज्रपातो भवति । सर्वे पन्थानः कर्दमाक्ताः । वर्षासु भेकाः (ददुराः) मोदन्ते । ते नवसलिले सानन्दं रगन्ते शब्दायन्ते च । कर्षकाः कार्यान्तरं विहाय धान्यरोपणं कुर्वन्ति । मलिनं जलं निर्मलं कृत्वा पातव्यम् ।

अष्टमः पाठः

शरत्

वर्षायाः अनन्तरं शरत् आयाति । भाद्रमासः, आश्विनमासः इति द्वौ मासौ शरद् भवति । इह हि नभसि मेघः नास्ति । अतएव रभो निर्मलं भवति । सर्वासां दिशां सर्वेषां जलानां च निर्मलता जायते । विकसितानां पद्मानां कुमुदानां च सौन्दर्यं दृष्ट्वा मानवानां मनः प्रफुल्लं भवति । क्षेत्राणि शस्यपूर्णानि भवन्ति । अस्मिन् काले क्रमशः सूर्य्यतापस्य द्वासः भवन्ति । शस्यपूर्णानि क्षेत्राणि, निर्मलजलानि, प्रसन्नं नभश्चावलोक्य केषां मनसि आनन्दः न जायते ?

नवमः पाठः

हेमन्तः

कार्तिकमासः जाग्रहायणभास, इति द्वौ मासौ हेमन्त ऋतुः भवति
समयेऽस्मिन् मनुष्याणां शरीराणि शैत्यनिवारणाय वस्त्रेषु आवृताणि
भवन्ति । आकाशं नीहाराच्छन्नं च भवति । सूर्य्यं तापः सर्वेषां सुप्त
सेव्यो भवति । क्षेत्रेषु धान्यानि सुपक्वानि भवन्ति । अस्मिन्
समये रात्रिमानं दीर्घं भवति । दिनमानं ह्रस्वम् ।

दशमः पाठः

शीतः

पौषः माघश्च इति द्वौ मासौ शीत ऋतुः भवति । अस्मिन्
समये शीतल-वायुवेगेन शीतं वर्द्धते । अग्निसेवनं जातपसेवनं च कुर्वन्नि
मानवाः । शीतकाले निरावरणदेहेन कोऽपि स्थानुं नशक्नोति
तरुमात् कम्बलादिकं तथ्यद्भ्रन्ति । अस्मिन् ऋतौ अग्निसेवन
हितकरं भवति ।

शब्दार्थः

बन्सरे—छशीषा ।

मन्दं मन्दं—उष्णं उष्णं ।

ग्रीष्मः—उष्णः वा मत्सरः ।

निर्मलता—उष्णं उष्णं गौ मते ।

प्रसरतापः—टैषा कनवा ।

क्षेत्राणि—जवकणिः ।

नोरशिः—ईशिः पुन्यमक । हासः—मयेः तावा ।
वर्षा—नोःञ्चु वा । आवृतानि—कूपशिनवा ।
पन्थानः—लघौ पुन्यमक । सुपक्कानि—नींथिना मुन्यवा ।
कर्दमाक्ताः—लघोम थोकपा । रात्रिमानं—अहीःश्चि चां ।
भेकाः (ददुःराः) हडेडाईशिःना शैत्यनिवारणाय-अईंवा कोकनवा ।

अनुशीलनौ

१ । संस्कृतता हनोकाकउः—

वसन्त, शत्रुनी निरथोनि । वसन्तमा उना करि । कोकिल-
शिःना हैहनो मन्थान कमठना थोःलि । उलां थादा त्रुंथिलगै
मथम थारंई । पुंथिशिःना थथाल थारंलि । अडां अलि कुईना
पुंथिसन् ।

२ । सक्ति थाईदोकाकउः—

निर्जने । पावो थावन्ति । बहिर्गस्तुम् । थान्त्ररोपणम्
कुर्वन्ति । समयेहन्तिन् । सान्द्रम् ।

चतुर्थः परिच्छेदः

प्रथमः पाठः

विद्या सर्वैः उपार्जनीया । विद्यासमं धनं नास्ति । विद्या-
हीनः नरः पशुः । विद्वत्सभायां विद्यावानेव पूज्यते । विद्या
केनापि आच्छिद्य ग्रहीतुं नशक्यते । विद्या यावद् दीयते तावत्
वर्द्धते । प्रवासे विद्या मनुष्याणां मित्रं भवति । यः बाल्ये विद्यां
न अभ्यस्यति स्म, स चरमे वयसि दुःखं प्राप्नुयात् । विद्याकाम-
धेनुः यस्यास्ति स एव सुखी । कणशः कणशः विद्या उपार्जनीया ।
विद्योपार्जने कर्तव्ये सति सच्चरित्राः जल्पाहाराः भोगविलासरहिताः
भवेयुः । राजा स्वदेशे पूज्यते, विद्वांस्तु स्वदेशे परदेशेऽपि पूज्यते ।

शब्दार्थः

उपार्जनीया—तान्निगदवनि । पूज्यते—पूजा भोहे ।

आच्छिद्य—गुन्ना । प्रवासे—गणकना ।

यावत्—अदकक भठोक । चरमेवयसि—मठेगौ छिह

मताडना ।

कणशः कणशः—खजिक खजिक जल्पाहारा—खजिक खजिक

छेना ।

ठावा ।

अनुशीलनौ

३ । संस्कृतता कर्माकडे—

मठेह (रिछा) गा मारवा जन ठेकते । मठेह, कननश्च

मुन्दूना लोबिवा उममे । मटेह कथोकनिवा अहूकी मडौक हेनगए-
नकहे । मटेह टैहवा मीवुः मटेरवाळ्ळु मटेरवाळ्ळु पुळा तोहे ।

२ । मक्ति धाहेट्टाकउ :—

मक्रन्निजाः, अल्लाहाराः, बिधारंष्ट, पन्नमेशेऽपि, आच्छिञ्च ।

द्वितीयः पाठः

धर्मः

धर्मः सदा रक्षणीयः । संसारवृत्तस्य धर्म एव महाफलम् ।
धर्मण हीनाः पशुभिः समानाः । धर्मः जीवने मरणेऽपि जीवं
न जहाति । अम्यत्तु सर्वं शरीरेण सह नश्यति । येन धर्मः
रक्ष्यते सः धर्मण रक्ष्यते ।

तृतीयः पाठः

भालस्यम्

भालस्यं सदा परिवर्जयेत् । एकव्रतिकया यत्कर्म संपा-
दयितुं शक्यं तत् कतिपर्यैः अहोभिरपिसंपादयितुं अलसाः जनाः
न शक्नुवन्ति । भालस्यं हि जनानां महान् रिपुः । अलसानां
बुद्धिः सुतीक्ष्णापि क्लृपिडता भवति । तेषां बुद्धिः सार्थिकान्
भवति । अलसाः कदापि उदताः न भवेयुः ।

चतुर्थः पाठः

क्रोधः

क्रोधः महान्दोषः । क्रोधाधीनानां नराणां विनाशः भवति ।
पुरा कौरवपाण्डवानां यद् युद्धमतभूत्, तस्य मूलं क्रोध एव ।
क्रुद्धानां जनानां हिताहितविचारो नास्ति । धीमतामपि बुद्धिः
क्रोधेन भ्रश्यति । क्रोधात् विषादिकं पीत्वा प्राणानपि त्यजन्ति ।
तस्मात् भूतिमिच्छता पुरुषेण क्रोधं ब्रह्मस्यैव परित्याज्यम् ।

शब्दाद्यः

रक्षणीयः—डाकदबनि । एकघटिक्रया—पुं अमदा ।
नजहति—थादोक्ते । कुपिठताभवति—प०इ ।
रिपुः—येरुवा । उन्नताः—चा०५२पा ।

अनुशीलनौ

१ । संस्कृतता हन्दाकउः—

अतनवा निपाशिंना मत्तगी ममल थडदे । अतनवा हाय-
वसि मी०इवशिंगी अचोवा दोषनि । उन्नवदि कदोटेडदसु
चा०५२पा व्रादे । असिगुन्ना अशा०वा हायवसिसु कतवा अमनि ।
अशा०वा मीगी बुद्धि मा०इ । अशा०वा अमसुं अतनववु
थादोक्कदबनि ।

२ । बुद्धि, अहम्, विव-शब्दगी १मा, ४ र्था, १ मीमा रूप
हायसु ।

पञ्चमः पाठः

वानरसूचीमुखोच्छ्वा

अस्ति कस्मिंश्चित् पर्वतैकदेशे वानरयुथम् । तच्च कदा-
चित् हेमन्तसमये अतिकठोरवातसंस्पर्शवेपमानकलेवरं तुषारव-
षोद्धतप्रवर्षघनधारानिपातसमाहृतं न कथञ्चित् शान्तिमगच्छत् ।
अथ केचित् वानराः वह्निक्षणसदृशानि गुञ्जाफलानि अवचित्य
वह्निवाञ्छया फुत्कुर्वन्तः तस्थुः । अथ सूचीमुखो नाम पक्षी
तेषां तं वृथायांसमवलोक्य प्रोवाच—“भोः ! सर्वे मूर्खाः यूयं,
नैते वह्निक्षणाः गुञ्जाफलानि एतानि, तत् किं वृथाश्रमेण, न
एतस्मात् शीतरक्षा भविष्यति । तत् अन्विष्यतां कश्चित्
निर्वातो वनप्रदेशी गुह्यावा गिरिकन्दरंवा । अद्यापि साटोपा
मेघा दृश्यन्ते” । अथ तेषामेकतमो वृद्धवानरः तसुवाच—“भौ
मूर्ख ! किं तव व्यापारेण, तद् गम्यताम् सोऽपि तमनादृत्य भूयोऽपि
वानरान् अनवरतमाह— ‘भोः ! वृथा क्लेशिन’ अथ यावदसौ
न कथञ्चित् प्रलपन् विरमति तावदेकेन वानरेण व्यर्थश्रम-
त्वात् कुपितेन पक्षाभ्यो गृहीत्वा शिलायांभास्फालित उपरतपच ।

उपदेशोहि भूखीणां प्रकीर्षाय न शान्तये ।

पयःपानं भुजंगानां केवलं विषवर्द्धनम् ।

शब्दायः

यानरयुधम्—ग्रां गौ मटेण। पुत्रकुर्वन्तः—शू शू कामश्ना
 कलेवरं—इकटां। वृथाश्रमेण—अरेश्वदा राश्ना।
 गुञ्जाफलानि—उठनिर् मटेश्निर्। आस्फाञ्जितः—शाहेरुथि।

अनुमीलनौ

- १। इति अजि नरोन्मा हेयु।
- २। इति अजिदगौ करि पाउताक करे।

षष्ठः पाठः

ब्राह्मण धूर्तकथा

कस्मिंश्चित् अधिष्ठाने मित्रशर्मा नाम ब्राह्मणः प्रतिव-
 सतिस्म। कदाचित् माघमासे सोम्यानि ले प्रवाति, मेघाच्छादिते
 गगने, मन्दं मन्दं प्रवर्षति पर्जन्ये, पशुप्रार्थनाय किञ्चिद्
 ग्रामान्तरं गत्वा तेन कश्चिद् यजमानो याचितः। “भो यज-
 मान! आगामिन्याममावस्यायां अहं यक्ष्यामि यज्ञम्। तत्
 देहि मे पशुमेकम्”। अथतेन तस्य शास्त्रोक्तः पीवरतनुः पशुः
 प्रदत्तः। सोऽपि तं समर्थमितश्चेत्तश्च गच्छन्तं विज्ञाय स्कन्धे
 कृत्वा सत्वरं स्वपुराभिसुखः प्रतस्थे। अत्र तस्य गच्छती मार्गे

त्रयो धूर्त्ताः क्षुत्क्षामकण्ठाः सम्मुखा धभुवुः । तैश्च त्राहृषं
 पीवरतनुं स्कन्धे आरुढमवकोव्य मिथोऽभिहितम्, “अथो ! अथ
 पशोः भक्षणात् अद्यतनीयो हिमपातो व्यर्थतां नीयते, तत् एनं
 दक्षयित्वा पशुम् आदाय शीतत्राणं कुर्मः” । अथ तेषामेकतमो
 वेशपरिवर्तनं विधाय सम्मुखो भुत्वा अपमार्गेण तं ब्राह्मणं ऊचे
 भो ब्रह्मण ! किमेवं जनविरुद्धं हास्यकार्यं क्रियते । यदेष
 सारमियोऽपवित्रः स्कन्धाधिरुद्धो नीयते । ततः तेन सकोप अभि-
 हितम्, “अहो ! किमन्धो भवान् ? यत् पशुमिमं हागलं
 सा मेयं प्रतिपादयसि । सोऽब्रवीत्, “ब्रह्मन् ! त्वया कौपः न
 कार्यः यथेच्छया मन्यताम्” इति । अथ यावत् किञ्चित्
 अध्वनोऽन्तरं गच्छति, तावत् द्वितीयो धृत्तः सम्मुखे समुपेत्य
 तमुवाच । ‘भो ब्रह्मन् ! वष्ट ! वष्टं यद्यपि दल्लभोऽयं ते
 मृतवत्सः, तथापि स्कन्धमारोपयितुं मयुक्तम् । अथ असौ सको-
 पमिदमाह ‘भोः । किमन्धो भवान् ? यत् पशुं मृतवत्सं वदसि ?’
 सोऽब्रवीत्—“भगवन् । कौपं मा कुरु, अज्ञानात् मया अभि-
 हितं तत् त्वमात्मरुचिं समाचर” इति । अथ यावत् स्तोत्रं
 वनान्तरं गच्छति तावत् तृतीयोऽन्यविशधारी धृत्तः सम्मुखः
 समुपेत्य तमुवाच— “भो ! अयुक्तमेतत् । यत् त्वं रासभं स्कन्धा-
 धिरुद्धं नयसि तत् त्यज्यताम्, एषः यावद् अन्येन केनापि न
 दृश्यते” । अथ असौ तं पशुं रासभं मन्यमानो भयात् भूमौ

प्रक्षिप्य स्वर्गसमुद्दिश्य प्रपलायितः । ततः ते त्रयो मिलित्वा तं
पशुं आदीय यथेच्छया भक्षितुमारब्धाः ।

“बहवो न विरोद्ध्या दुर्जगद्भि महाजनाः ।
स्फुरन्तमपि नागिन्द्रं भक्षयन्ति पिपीलिकाः ॥

सप्तमः पाठः

बकनकुलकथा

अस्ति कस्मिंश्चिद् वने कश्चिद् वटपादयः । तस्य कोटरे
एकः कृष्णसर्पः प्रतिवसतिस्म । स च बकशावकान् भक्षयित्वा कालं
नयतिस्म । अथैकदा कश्चिद् बकोऽतीव दुःखितो वाष्पाकुलनयनः
कञ्चित् कुलिरकमवदत् भोः । कथय कृष्णसर्पस्य विनाशाय
उपायमेकम् । तच्छ्रुत्वा कुनीरकोऽवदत् यूयं नकुलविवरात् सर्प-
कोटरं यावत् मत्स्यान् विक्रित । ततो नकुलः तान् मत्स्यान्
भक्षयित्वा तेन पथा सर्पविवरं गमिष्यति दुष्टसर्पं विनाशयिष्यति च ।
तथाकृते नकुलो मत्स्यानुसरणं कृत्वा कृष्णसर्पं विनाशितवान् ।
परचात् स नकुलो वृद्धमारुह्य सर्वान् बकशावकान् भक्षितवान् ।
तदाचौकम्

“उपायं विन्तयेत् प्राज्ञस्त्वपायमपि चिन्तयेत्”

शब्दार्थः

वटपादपः—वट पान्थी ।	बकशावकान्—उरोक मचाशिंशु ।
कृष्णवर्णः—श्यामा हू कनवा जिन् ।	नकुलविवरान्—ढैरौइगी मकोल अहोबदगी ।
विकिरत—चाटेधोकउ ।	भङ्गयित्वा—चाधोकगा ।
तथाकृत्तेनति—मद्र डोअवद' ।	अयाग्रम्—माददधु ।
कुत्रिरकम्—रायधुना ।	आकृह्य—काधेनगा ।

अनुशीलनी

- १ । रारो असि नरोन्ना इयु ।
- २ । मद्रि धाटेदोकउः—
कृत्तेनत् । वकोऽतीव । मद्रकुट्वा ।
- ७ “नधा ” हायथा पद असि करि अकदगी धोकपनो
हायवद्र उलगा मागी अथमागी ए ढधनवा धोकपा मशक अद्र
ताक्रम् ।

अष्टमः पाठः

एकोदर पृथग्ग्रीव भारण्ड पक्षिकथा

कस्मिंश्चित् सरोवरे भारण्डनामा पक्षी एकोदरः पृथग्ग्रीवः प्रतिवर्तिस्म । तेनच समुद्रतीरे परिभ्रमता किञ्चित् फलम् अमृतस्वरूपं तरङ्गोच्छिप्तं सम्प्राप्तम् । सोऽपि भक्षयन् इदमाह 'अहो! बहूनि मया अमृतप्रायानि समुद्रवल्कोलाहतानि फलानि भक्षिताति । परमपूर्वोऽस्य आस्वादः, तत् किं पाजित-हरिचन्दनतरुसम्भवं किंवा किञ्चित् अमृतमयफलम् अव्यक्तेनापि विधिना पतितम्" । एवं तस्य ब्रूवतो द्वितीयमुखेन अभिहितम् भो ! यदि एवं तत् ममापि स्तोत्रं प्रयच्छ येन जिह्वाभौख्यम् अनुभवामि" । ततो विहस्य प्रथमवक्त्रेण अभिहितम्, "आवयोः तावदेकं उदरं एका तृप्तिश्च भवति । तत् किं पृथग्भक्षितेन, वरमनेन श्रेष्ठेण प्रिया तैव्यते" । एवमभिधाय तेन श्रेष्ठ भारण्डयाः प्रदत्तं, सापि तत् आस्वाद्य प्रहृष्टामती आलिङ्गनचुम्बनसमयाव-नानिकचाटुपरा दभूव । द्वितीयं मुखं तद्दिनादेव प्रभृति सोद्वेगं सविषादञ्च तिष्ठति । अथ अन्येद्युः द्वितीयेमुखेन विषफलं प्राप्तम् । तद् दृष्ट्वा अपरमाह,— "भो ! पुरुषाधम ! निरपेक्ष ! मया विष-फलम् आसादितम् । तत् तवापमानात् भक्षयामि" । अपरेण अभिहितम्,— मूर्ख ! मामा एवं कुरु, एवं कृते द्वयोरपि विनाशो

प्रविष्यति । अथ एव वदता तेन अपमानेन फलं भक्षितम्
किं बहुना, द्वौ जपि विनष्टौ ।

“असंहता दिनश्च्यन्ति भारगडा इव पक्षिणः” ।

शब्दार्थः

एकोदरः—मवक आशा पानवा । तरङ्गाक्षिप्तम्—झेथरुा चेनखलकपा ।
स्तोकम्—शक्तिस्तः । जन्येद्युः—अतोप्रा सुमिं अमदा ।
जिह्वासीरुपम्—१० रेणःगी निरपेक्ष—अतोप्राव रेणपवा ।
अपेनवव ।

अनुशीलनो

- १ । संस्कृततः शब्दाकूटः—
रात्रि अग्नि १५१तलान्द मपु काना ईश्व ।
- २ । मथादा इतिवा पदनिः अग्निगी मशक ताकू ।
सोद्वेगम् । एवंकृते । तवापमानात् । प्रथममुखेन । द्वयोरपि ।
- ३ । रात्रि अग्निगी पाठिताक कन्निनो ?

नवमः पाठः

कच्छपहंसकथा

अस्ति कस्मिंश्चित् जलाशये कम्बुग्रीवो नाम कच्छपः । तस्य
संकटविकटनाग्नी मित्रे हंसजातीये परमसौहार्दकोटिमाश्रिते नित्यमे
सरस्तीरमासद्दय तेषसह अनेकदेवर्षिमहर्षीणां कथाः कृत्वा जस्त
मयवेलायां स्वनीहसंश्रयं कुरुतः । अथ गच्छता कालेन अष्टादशशत
सरः शनैः शोषमगमत् । ततस्नद्दुःसदुःखितौ तौ ऊचतुः - भोमित्र
जम्बालशेषमे त रः सज्जतं तत् कथं भवान् भविष्यतीति व्याकुलत
नोहृदि वर्तते” । तच्छ्रुत्वा कम्बुग्रीव जाह— भोः साग्रतं
अस्ति अस्माकं जीवितव्यजलाभावात् । तथापि उपायश्चित्यत
मिति । उक्तञ्च—

त्याज्यं न धैर्यं विधुरोऽपि काले
धैर्यात् कदाचिद्भक्तिं प्राप्नुयात् सः ।
यथा समुद्रेऽपि पीतं भङ्गे
सायात्रिको वाञ्छति ततुमेव ॥

अपरञ्च—

मित्रार्थं वान्धवार्थं च बुद्धिमन् यतते सदा ।
जातास्वापत्सु यत्नेन जगाद्देववो मनुः ॥

तत् जानीयतां काचित् दूद्वरञ्च लब्ध्वा कष्टं वा, अन्विष्यतां
प्रभूतजलसनाथं सरो येन मया मध्यप्रदेशे दन्तेर्गृहीते सति युवा को

भागयोः तत् काष्ठं मया सहितं संगृह्य तत्सरो नयथः” । तौ
 ऊचतुः— “भो मित्र । एवं करिष्यावः, परं भवता मीनव्रतेन
 स्यातव्यम्, नीचेत् तव काष्ठात् पातो भविष्यति” । तथा अनुष्ठिते,
 गच्छता कम्बुग्रीवेश अधोभागव्यवस्थितं किञ्चित् पुरमालोकितं, तत्र
 ये पौरास्ते तथा नीयमानं विलोक्य सविस्मयमिदमूचतुः— “अहो !
 चक्राकारं किमपि पक्षिभिः नीयते, पश्यत पश्यत” अथ तेषां कोला
 हलमाकर्ण्य कम्बुग्रीव आह— “भोः ! किमेष कोलाहलः” इति अर्द्धोक्ते
 पतितः पौरैः स्मरुडशः कृतश्च ।

शब्दाद्यैः

कच्छपः—खजू ।

अनुष्ठितवशात्—नां तादृशगौ ।

जम्बालशेष—लैखो मद्

कोटिभागयोः—मठान् अनिदा ।

मठाययवा

चक्राकारम्—कोरक

सविस्मयम्—अकपना लोचनना ।

कोरवा ।

अनुशोलनी

१ । संस्कृतता श्लोकः—

करिष्यावः पुत्रौ अमदा खजू अमा लैरन्धि । अह्वयमक उपार
 अमतादि धनबिम्ब । अदोय्या तुमिन्ना लैविगदबनि । मधोयगौ
 निन खोऽवहू तारगा कशूग्रीवना शान्नन्धि ।

२ । मन्त्रि बाईदोकः—

उपायश्चिन्त्यताम्, । अर्द्धोक्ते । दन्तैर्गृहीते । सरस्तौरमासाद्य ।

१ । वारि अजिदगौ करि पाउताक कःइ ।

दशमः पाठः

नीतिपाठः

अजरामरवत् प्राज्ञो विद्यामर्थं च चिन्तयेत् ।
गृहीतइव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥ १ ॥
धनिकः श्रित्तियो राजा नदी वैद्यस्तु पंचमः ।
पंच यत्नविद्यन्ते तत्रवासं नकारयेत् ॥ २ ॥
सेवितव्यो महावृक्षः फलच्छायासमचितः ।
यदिदैवात् फलं नास्ति छायाकेन निवार्यते ॥ ३ ॥
भूमिर्गरीयसी माता स्वर्गादुच्चतरः पितः ।
जननी जन्मभूमिञ्च स्वर्गादपि गरीयसी ॥ ४ ॥
संसाररिषवृक्षस्य द्वेषव मधुरे फले ।
काव्यामृतरसास्वादः सङ्गमः सज्जनैः सह ॥ ५ ॥
गुरोर्यत्र परोवादो निन्दावापि प्रवर्तते ।
कणौ तत्रपिधातव्यौ गन्तव्यं वा ततोऽन्यतः ॥ ६ ॥
आपत् कालेतु संप्राप्ते यन्मित्रं मित्रमेव तत् ।
वृद्धिकालेतु संप्राप्ते दुर्जनोऽपि सुहृद्भवेत् ॥ ७ ॥
यथामिषं जले मत्स्यं भक्षयते श्वापदै भुवि ।
आकाशे पक्षिभिश्चैव तथा सर्वत्र वित्तवान् ॥ ८ ॥
अर्थार्थी यानि कष्टानि मूढेऽयं सङ्गतेजनः ।
शतंश्रिणापि मोक्षार्थी तानिचेन्मोक्षमाप्नुयात् ॥ ९ ॥

स्वभावो नोपदेशेन शक्यते कर्तुं मन्यथा ।
 सुतममपि पानीयं पुनर्गच्छति शीतताम् ॥ १० ॥
 स्वच्छन्दवनजातेन शाकिनापि प्रपूयते ।
 अस्यदग्धोदरस्यार्थे कःकुट्यात् पतकं महत् ॥ ११ ॥
 वन्ध्या नारी नजानाति पुत्रप्रभववेदनाम् ।
 मूर्खोऽनरो न जानाति विद्यार्जनपरिश्रमम् ॥ १८ ॥
 जतिमात्रं न यः शत्रुं व्याधिस्रु प्रशमं नयेत् ।
 महाबलोऽपि तेनैव हृदि प्राप्य स हन्यते ॥ १३ ॥
 यनानि दहतो वल्हेः सखा भवति माहृतः ।
 स एव दीपनाशाय क्रमैः कस्यास्ति सोहृदम् ॥ १४ ॥
 यस्य न ज्ञायते शीलं न कुलं न च संशयः ।
 न तेन सङ्गतिं कुट्या दित्युवाच बृहस्पतिः ॥ १५ ॥

शब्दार्थः

परीवादः—कठवा, टैथकिनवा । पित्रातठ्यौ—मेनपदवनि ।
 वध्यानारी—अधुंवा, शूनी । शतांशेनापि—अरुक चाम थोक-
 पनी अमनश्च ।

अनुशीलनी

- १। शैरेण्णिः असि चीन्ना पुथोकडे ।
- २। ७ सुवा, ५ सुवा, ११ सुवा ग्लोकौ भावार्थ ताकडे ।
- ३। १० सुवा, १४ सुवा ग्लोकौ अर्थ इयु ।